

רבי יצחק זליגמן בער בעל 'סדר עבודת ישראל' (תקפ"ה-תרנ"ז): "האומר קדיש לפני התבה יתעטף בטלית".⁷⁶ על קיומו עד השואה העידו יוצאי קהילות שונות, כגון פפד"מ,⁷⁷ קולוניא (קלן),⁷⁸ מגנצא (מיינץ),⁷⁹ קארלסרוה,⁸⁰ גיילינגן,⁸¹ אוריך,⁸² ווירצבורג⁸³ ופולדה.⁸⁴ בדורות האחרונים לא נודע המנהג הזה בארצות אחרות, כדברי 'ערוך השולחן' שבמקומותיו במזרח אירופה לא נהגו כן. כאשר באו יהודים מארצות אלו לאשכנז, עורר המנהג את השתאותם. אורח מארצות הברית הגיע בשנת תרפ"ב לאחת מקהילות באדן שבגרמניה, התפלל בליל שבת בבית הכנסת המקומי, והנה, כך ציין ביומנו, "ראיתי כי האבלים האומרים קדיש יתעטפו בטלית!".⁸⁵

אמירת קדיש סמוך לתיבת הש"ץ

בדברי 'דרך החיים', 'סדר עבודת ישראל' וה'משנה ברורה', נזכר מקום עמידת האומר הקדיש: **לפני התיבה**. על מנהג זה שמרו באשכנז מני דורות. ה'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב) פסק "שלא יסור הש"ץ מלפני העמוד עד שבא אחר להתחיל 'למנצח' או לומר קדיש אחרון".⁸⁶ הלשון 'לפני התיבה' מורה שאומרי הקדיש עמדו ממש במקומו של הש"ץ. כך היה לפנים בישראל כאשר אחר התפילה נאמר רק קדיש אחד בסופה,⁸⁷ פינה הש"ץ מקומו לאבל. אולם משהוסיפו בסוף התפילה פסוקים ומזמורים שלא היו נהוגים בזמן רבותינו הראשונים, ולאחריהם החלו לומר קדישים נוספים, לא הסתלק הש"ץ ממקומו מפני קדיש ראשון כי עליו לעמוד שם גם אחרי קדיש זה, ועל כן נתקבל המנהג שאומר הקדיש נעמד בסמוך לו, לצדו ממש, לימינו או לשמאלו. ומילתא בטעמא הוא, שהרי קדיש יתום נתקן תחילה עבור היתומים

⁷⁶ סדר עבודת ישראל, רעדעלהיים תרכ"ח, עמ' 5.

⁷⁷ מפי הר"ר מיכאל איזאק הי"ו, יליד פפד"מ.

⁷⁸ מפי מהרי"צ הלוי דינר שליט"א, ראב"ד ק"ק 'עדת ישראל' לונדון, יליד קלן.

⁷⁹ מפי הר"ר אליהו דאובה הי"ו.

⁸⁰ מנהגי קארלסרוה - קובץ ר"י קרוטובסקי (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

⁸¹ מפי הר"ר דניאל בורר הי"ו, בן קהילה זו.

⁸² מנהגי אוריך - קובץ ר"י וולף (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

⁸³ מפי הר"ר מיכאל איזאק הי"ו, תלמיד בית המדרש למורים בוורצבורג.

⁸⁴ מפי מהרי"צ הלוי דינר שליט"א.

⁸⁵ רי"ד אייזנשטיין, אוצר זכרונותי, נויארק תר"צ, עמ' 154.

⁸⁶ מקור חיים, סי' קמ"א סעיף ז'.

⁸⁷ עי' מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"א, עמ' טז-יז.

הקטנים שאינם יכולים לעבור לפני התיבה, וזיכו אותם אחר התפילה באמירת קדיש, מעין תפילה לפני התיבה שנמנעה מהם.⁸⁸ לכן משמיעים היתומים את הקדיש במקומו של הש"ץ או לצדו, וכמוהו אף מתעטפים בטלית. ומהאי טעמא גם הקפידו הפוסקים האשכנזים שאין שני אנשים אומרים קדיש יחד, כמו שאין שני שליחי ציבור משמשים ביחד, ולענין זה עלינו לייחד את הדיבור במקום אחר.

מנהג אמירת קדיש בעמידה ליד עמוד הש"ץ, מקובל היה בדורות הקודמים גם בשאר ארצות אירופה ונשתכח בהן ובימינו נשמר רק בקהילות יוצאי אשכנז.

אשכנז

בימי הראשונים היה זה המנהג הפשוט. רבי משה הלוי ממגנצא מהר"ם מינץ (קע"ה-ר"ס) קבע כדבר ידוע ש"אומרים קדיש יתום לפני התיבה", והסביר ש"דוחה בן ל' את בן י"ב חדש בתפילה וקדיש לפני העמוד... הקדישות של אותו יום שאומרים לפני העמוד", וכן "דוחה התושב הנכרי לגמרי מלהתפלל ולומר קדיש לפני העמוד", כי "לפעמים... אין באותו יום כי אם ב' קדישות לפני העמוד".⁸⁹ והן הן דברי רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז) על "אורחים תוך י"ב חדש הבאים להתפלל, לעבור לפני התיבה ולומר קדיש".⁹⁰ דברי מהר"ם מינץ הועתקו בספר המנהגים הידוע של רבינו אייזיק טירנא (-ק"ף-),⁹¹ ונתקבלו הלכה למעשה בכל אותן ארצות מרכז ומזרח אירופה שהלכו לאורו של ספר זה. גם כאשר נשכח מנהג זה בארצות אלה המשיכו בו באשכנז עד השואה, אף בקהילות קטנות. "בסוף כל תפלה, בין בימי חול ובין בשבתות וימים טובים, הלכו האבלים ובעלי 'יאהרציט' לקידמת בית הכנסת ונעמדו ליד החזן, כדי לומר קדיש".⁹²

בקהילה האורתודוקסית הכללית בפפד"מ, בה אימצו את מנהג הספרדים לומר קדיש בצוותא, בכל זאת "עמדו כל האבלים על יד החזן משני צדיו, ואמרו קדיש ביחד". ברם בקהילה החרדית מיסודו של רש"ר הירש, נשמר

⁸⁸ עי' ספר האגור, סי' של"ד; לבוש החור, סי' קל"ג סעיף א'.

⁸⁹ שו"ת מהר"ם מינץ, סי' פ'.

⁹⁰ שו"ת מהרי"ל, סי' ל"ו.

⁹¹ מהד' מכון ירושלים תשל"ט, עמ' קעא-קעב.

⁹² B. Stern, Meine Jugenderinnerungen an eine wuerttembergische Kleinstadt, Stuttgart 1968,

p. 95

המנהג הישן שרק אחד אומר קדיש, וכמובן הקפידו שיאמר ליד החזן.⁹³ כן ידוע גם מקהילות אחרות שאומר הקדיש עומד סמוך לתיבה, כמו האלברשטאט,⁹⁴ מגנצא (מיינץ),⁹⁵ האמבורג,⁹⁶ ווירצבורג,⁹⁷ קארלסרוה,⁹⁸ אוריד⁹⁹ וקניגסבאך.¹⁰⁰

בקהילות כמנהג אשכנז עד ימינו אלה "אומר הקדיש אינו נשאר במקומו, אלא מתיצב ליד הש"ץ ואומר קדיש רק ממקום זה".¹⁰¹ אף בארץ ישראל קיימות קהילות יוצאי אשכנז שמקיימות מנהג ותיקין זה, היינו ש"הקדישים מתחלקים בין האבלים על פי הגבאי והאבל האומרו עומד אצל הש"ץ מימין או משמאל ואומר קדיש".¹⁰²

פולין

בדורות הסמוכים לרמ"א, בשעה שמנהגי אשכנז רבים עוד היו מקויימים בה, נהגו כן גם בפולין. בדברי הפוסקים בפולין חוזר על עצמו התיאור שקדיש יתום נאמר לפני העמוד, בניגוד ל'קדיש הפתח' ו'פריסת שמע' מפני המאחרים שנאמר במקום אחר. רבי מרדכי יפה בעל ה'לבוש' (ר"ץ-שע"ב) כותב כי לפעמים "יחלקו בגורל... הקדישות... לפני העמוד", או "דוחה בן ל' את בן י"ב חדש בתפלה ובקדיש לפני העמוד", וכן "הקדישים של אותו יום שאומרים לפני העמוד", "דוחה התושב את האורח לגמרי מלהתפלל ולומר קדיש על העמוד", ועוד לשונות כאלה.¹⁰³

רבי חיים בוכנר מקראקא (ש"ע-תמ"ד) כתב 'דיני קדימה באבל וקדיש יתום ויארציט', עם השלמות והוספות של גאון דורו רבי יוסף טוב ליפמן הלר בעל 'תוספות יוסף טוב' (של"ט-תי"ד). בקונטרס זה הזכיר כמה פעמים את

⁹³ מנהגי פפד"מ - קובץ ר"י היינריך; מנהגי פפד"מ - קובץ ר"ח פייסט (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

⁹⁴ מנהגי האלברשטאט - קובץ רמ"א קניגסהפר (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

⁹⁵ מפי הר"ר אליהו דאובה הי"ו.

⁹⁶ מנהגי האמבורג - קובץ ר"נ רוזמן (ארכיון מכון מורשת אשכנז). לעתים אבליים אחדים אמרו יחדיו קדיש סמוך לתיבה.

⁹⁷ מפי הר"ר מיכאל איזאק הי"ו, תלמיד בית המדרש למורים בוורצבורג.

⁹⁸ מנהגי קארלסרוה - קובץ ר"י קרוטובסקי (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

⁹⁹ מנהגי אוריד - קובץ ר"י וולף (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

¹⁰⁰ מפי הר"ר אליהו דאובה הי"ו, יליד קניגסבאך, באדן.

¹⁰¹ ר"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ילקוט מנהגים, ירושלים תש"מ, עמ' 9.

¹⁰² ר"י שטרנפלד, 'מנהגי ק"ק אהבת תורה', בתוך: ספר היובל של קהילת 'אהבת תורה' בחיפה, חיפה תש"ן, עמ' 57.

¹⁰³ לבוש התכלת, סי' קל"ג סעיף א'.

"הקדישים לפני העמוד", היאך "דוחה בן ל' את בן י"ב חדש בתפלה ובקדיש שלפני העמוד, אך בפריסת שמע וקדיש שעל הפתח שניהם שווים", והבעיה ש"לפעמים יש ג' או ד' יארצייט ביום א', ואין רק באותו יום ב' קדישי יתום לפני העמוד בחול", ובקצת קהילות קדושות אין נותנים ליארצייט רק קדיש א' לפני העמוד".¹⁰⁴

מנהג זה נשכח בעקבות התפשטותה של תנועת החסידות, שהחליפה את נוסח אשכנז בנוסח ספרד והפיצה מנהגים חדשים. אולם גם בתוך תנועת החסידות פנימה, אותם יחידים שהקפידו להמשיך בנוסח אשכנז, כמו רבי אברהם לנדא מטשכנוב (תקמ"ט-תרל"ה),¹⁰⁵ החזיקו גם בזה. כך מסופר עליו: "הרה"ק ר' אברהם ז"ל מטשעכינוב, דרכו... היה שבעצמו התפלל לפני התיבה, והיה מנהגו שהיתומים עמדו אצלו בשורה, וכשהגיע לאמירת קדיש יתום רמז באצבעו על אחד מהיתומים שיאמר קדיש וכולם שתקו, ובכל פעם רמז ליתום אחר שיאמר קדיש".¹⁰⁶

השינוי במקום אמירת הקדיש עומד בזיקה ישירה לשינוי באופן אמירת הקדיש. משהחלו רבים לומר קדיש בצותא, בניגוד למנהג הישן שבכל פעם רק אחד אומרו לפי סדר החיובים, חל מיפנה גם במקום העמידה. בחלק מבתי הכנסת ובתי המדרש אין תמיד מקום נוח ליד הש"ץ לקבוצה שלמה של אבלים, כך העדיפו "שכל אחד יאמר במקומו, ראשית, דאין שומעים אותם בכל בית הכנסת אם הבית הכנסת גדול, וגם כשנתפזרו האומרי קדיש בבית הכנסת העומדים סביב האומר קדיש יענו על כל האומר קדיש".¹⁰⁷

ליטא

בימי הגאון רבי אליהו מווילנא הגר"א (ת"ף-תקנ"ח) עוד נהגו להקפיד על מקום עמידת אומר הקדיש לפני התיבה. בני דורו מספרים על תלמידו רבי שלמה זלמן מווילנא, אחיו של הגר"ח מוואלוז'ין: "הצדיק, בימי אביו על אביו או אמו, הלך ממקומו בקלויז... עד מקום שהש"ץ מתפלל שם, לאמור קדיש. וכאשר הלך כן בא, בלי אמירת הקדיש. וכאשר שאל אותו ר' חיים מה זה ועל מה זה? ענה ואמר: שאר האבלים לא נתנו אותי וריקם השיבוני... וכאשר

¹⁰⁴ רבי חיים בוכנר, 'דיני קדימה באבל וקדיש יתום ויארצייט', מוריה גליון קסה-קסו, שבט תשמ"ו, עמ' יח-כ.

¹⁰⁵ עי' סדור צלותא דאברהם, ח"א, תל אביב תשכ"ג, הקדמה עמ' ה.

¹⁰⁶ ר"י בקמיסטר, ספורי נפלאות מגדולי ישראל, תל אביב תשל"ה, עמ' נג.

¹⁰⁷ שו"ת משנה שכיר, סי' י"א, כפי שהובא בלקט הקמח החדש, כרך הסימנים מ"ו-פ"ח, לונדון תשכ"א, עמ' שג.

שמעתי קול רעש מלחמה בגלל אמירת הקדיש, קדמתי לברוח משם".¹⁰⁸ סיפור זה נכתב כדי להראותנו את אצילות נפשו של הצדיק, שלא רצה לריב עם יתר האבלים, ואגב אורחא נמצינו למדים ממנו על קיומו של המנהג לומר קדיש סמוך לתיבת הש"ץ.

הונגריה

בהונגריה בדורות האחרונים, גם בקהילות שהחלו להתיר לכמה אבלים לומר מקצת קדישים ביחד, שלא כמנהג הישן שרק אדם אחד אומר קדיש, המשיכו להקפיד על מקום עמידתם של אומרי הקדיש. במאטרסדורף "כל החיובים לומר קדיש היו עומדים לפני ארון הקודש ואומרים את הקדיש ביחד".¹⁰⁹ גם בדונאוסרדאהלי "כל חייבי הקדיש עמדו בשורה לפני ארון הקודש, ושם אמרו את הקדיש".¹¹⁰ יתירה מזו היה בפאקש, "בצד שמאל של ארון הקודש היה עמוד של שיש, בו היה חקוק 'קדיש יתום', מקום שעמדו האבלים לומר קדיש".¹¹¹

הולנד

כך גם בקהילות הולנד. באמשטרדם "קדיש יתום על ידי חיוב אחד... נאמר במקום המיועד לכך - ליד החזן".¹¹² במנהגי ק"ק האג אנו מוצאים ש"האבלים שאמרו קדיש עמדו תמיד בצד ימין של הש"ץ".¹¹³ הקפדה על צד זה דוקא לא היתה קיימת ברוב הקהילות, ומקובל לעמוד באיזה צד שרוצים, אם יש מקום לעמוד בו.

טלית לעולי התורה

מימות אבות אבותינו מקובל שהעולים לתורה והעושים מצוות אחרות הקשורות בה מתעטפים בטלית. רבי שלמה לוריא המהרש"ל (-של"ד) הזכיר אגב דיון בחיוב ברכת ציצית, "טלית שאולה... כל זמן ששאלו לעלות בו

¹⁰⁸ תולדת אדם, ח"ב, פרק ד' (עמ' 33).

¹⁰⁹ ר"י טויסיג, בית ישראל השלם, חלק ח', מהדורא תנינא, ירושלים תשמ"א, עמ' רסז.

¹¹⁰ רא"י אנגל, ספר הזכרון לקהילת דונאוסרדאהלי, תשל"ה, עמ' 147.

¹¹¹ רשב"ד סופר, מזכרת פאקש, ח"ג, ירושלים תשל"ג, עמ' 20.

¹¹² ר"י ברילמן, מנהגי אמשטרדם, בהכנה לדפוס.

¹¹³ מנהגי ק"ק האג, כת"י ר"ש לויסון, עמ' א'.

לתורה... אין לברך עליו".¹¹⁴ הרי שבזמנו היה זה מעשה רגיל להתעטף בטלית כדי לעלות לתורה. וכן כתב בפירוש בן דורו באשכנז, רבי משה יצחק מזיא בעל 'יפה נוף': "נשאלתי, על מי שנקרא לספר תורה, והמנהג להתעטף בציצית כשעולים לספר תורה, ואין בידו שהות לבדוק בחוטי הציצית אם הם שלימים, מפני טורח הציבור, אם יכול לברך בלא בדיקה... נראה... אם אי אפשר לו לבדוק, מכל מקום אל יבטל ברכה".¹¹⁵

הדיונים של מהרש"ל וה'יפה נוף' הם בדבר הברכה. פסקו של מהרש"ל מתייחס לטלית שאולה, ושל ה'יפה נוף' לטליתו הפרטית של העולה. הצד השווה שבהם, שבדורם היה זה פשוט שהעולה לתורה מתעטף בטלית. שניהם חיו בדורו של הרמ"א (ר"ף-של"ב) היינו בראשית תקופת האחרונים, האחד בפולין והאחר באשכנז, מכאן שמנהג זה היה מקובל בידם מזמן הראשונים. מדור לדור המשיכו עולי התורה בבתי הכנסיות בארצות רבות להתעטף, והפוסקים בכל אתר ואתר הזכירו את המנהג הזה.

באשכנז כתב רבי יעקב ריישר בעל 'שבות יעקב' (ת"ל-תצ"ג): "אינו לובש לשם מצות עטיפה, רק לצניעות, לעלות לתורה".¹¹⁶ על **צרפת ואשכנז** כתב רבי רפאל אהרן ׳ שמעון בעל 'נהר פקוד' (תר"ח-תרפ"ט): "במדינות צרפת ואשכנז, אשר ראיתי שם בעיני, שאין איש נגש... לעלות לספר תורה בלתי שילבש הטלית... וכל זה הוראה עצומה שלבישת הטלית הוא לכבוד ולתפארת".¹¹⁷ **בגאליציה** כתב רבי אפרים זלמן מרגליות בעל 'בית אפרים' (תקכ"א-תקפ"ח): "לקורא או לעולה... אם יש שם טלית מצויצת יתעטף בו מפני כבוד צבור, אפילו בקריאה שבעת תפלת המנחה".¹¹⁸ **במוראביה** כתב רבי שמואל הלוי קעלין בעל 'מחצית השקל' (-תקס"ז): "כשקורים... לספר תורה וצריך... ללבוש טלית... מפני כבוד הציבור".¹¹⁹ **בהונגריה** כתב רבי שלמה גאנצפריד בעל 'קצור שולחן ערוך' (תקס"ד-תרמ"ו): "העולה לתורה יש לו להתעטף בטלית מצויצת".¹²⁰ **בליטא** כתב רבי ישראל מאיר הכהן בעל 'חפץ חיים' (תקצ"ח-תרצ"ג): "טלית לעלות לתורה או לעבור לפני התיבה או לדוכן... [הוא] משום הכבוד".¹²¹ רבי יחיאל מיכל עפשטיין בעל 'ערוך השולחן' (תקפ"ט-תרס"ח), הזכיר גם הוא את המנהג להתעטף בטלית "על

¹¹⁴ ים של שלמה, חולין, פרק ח' סי' נ"ג.

¹¹⁵ שו"ת יפה נוף, ירושלים תשמ"ו, או"ח, סי' ג'.

¹¹⁶ שו"ת שבות יעקב, ח"ב, סי' כ"ג.

¹¹⁷ שער המפקד, נא אמון תרס"ח, דף א ע"ב.

¹¹⁸ שערי אפרים, שער ג', סעיף י"ח.

¹¹⁹ מחצית השקל, סי' י"ג ס"ק ה'.

¹²⁰ קצור שלחן ערוך, סי' כ"ג סעיף ב'.

¹²¹ משנה ברורה, סי' י"ד ס"ק י"א.

רגע, כמו לעלות לתורה".¹²² **בבב** כתב רבי יוסף חיים עבדאלה בעל 'בן איש חי' (תקצ"ב-תרס"ט): "טלית מצויצת... לבשה כדי לעלות לדוכן או לעלות לספר תורה וכיוצא".¹²³ כן היה מנהג **ירושלים** בדורות האחרונים שהעולה לספר תורה, אפילו במנחה, מתעטף בציצית.¹²⁴

העיר רבי יששכר דוב גולדשטיין בעל 'אהל יששכר' (תרע"ה-תשמ"ח) שבענין זה לא גרע בחור שאינו רגיל בעטיפת טלית: "לא שמעתי ולא ראיתי שבחור יעלה בלא טלית בעת שעולים אחרים מתעטפים בטלית".¹²⁵ אצל הספרדים מקובל "שבשעה שעולה לתורה צריך לכסות הראש בטלית ולא יהיה מונח רק על הכתפים, וכן המנהג אצל הספרדים שנוהגים שכולם מתעטפים בטלית, כשעולים לתורה נזהרים להניח הטלית על הראש גם כן".¹²⁶

מלבד העולה לתורה לקרוא בה, יש מן הפוסקים שהורו כי גם כל העושה מצוה כלשהי, ובודאי אם היא קשורה בספר תורה, ראוי לו להתעטף בציצית. דעת כמה מחכמי הספרדים שהובאה על ידי 'כף החיים' היא "דאין לעלות ולקרות בספר תורה, וגם לעשות שום מצוה הנוגע לספר תורה, בלתי הדור בלבשו בטלית על ראשו".¹²⁷ בעל 'מעשה אברהם' סבור שאם עולה לתורה כשאינו לבוש כראוי לה, עליו נאמרו דברי חז"ל: "האוחז ספר תורה ערום נקבר ערום",¹²⁸ אין כוונתם לערום ממש, שהוא ודאי לא יעלה לתורה, אלא בערום ממלבוש הגון, ואז נקבר ערום בלא אותה מצוה.¹²⁹

גם במצוות אחרות הידרו בני אשכנז אחר עטיפה בטלית. בנישואין נהגו מקדמת דנא שמסדר הקידושין מתעטף בטלית כפי שעשה רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז): "מהר"י סג"ל היה עושה הברכה מתוך כך היה לובש גם כן בגדי שבת לכבודם, אך טלית המיוחד לו לחול לבש, אכן בהלולת בתו היה לובש גם כן טלית המיוחד לו לשבת".¹³⁰ גם בדורות הבאים נהוג היה בקהילות הותיקות ש"השמש מביא עמו טלית... ונותן הטלית לאב בית דין המסדר הקדושין, הרב לובשו, ואחר כך נותן לו השמש צנצנת אחד והרב מברך עליו

¹²² ערוך השולחן, או"ח, סי' י"ד סעיף י'.

¹²³ בן איש חי, שנה א', פ' לך לך, סעיף ה'.

¹²⁴ שער המפקד, נא אמון תרס"ח, דף ב ע"ב; ר"י גליס, מנהגי ארץ ישראל, הלכות שבת, הע' ס'.

¹²⁵ רי"ד גאלדשטיין, אהל יששכר, ירושלים תש"ן, סי' י"ג.

¹²⁶ ר"ע אבורביע, נתיבי עס, ח"א, ירושלים תשכ"ד, עמ' קלג.

¹²⁷ כף החיים סי' קמ"ז ס"ק ד'. ועי' שו"ת מים חיים, או"ח, סי' י"ז; השומר אמת, סיד כ"ה סעיף א'.

¹²⁸ שבת יד ע"א.

¹²⁹ או"ח סי' ל"ו.

¹³⁰ ספר מהרי"ל, ה' נשואין, מהד' מכון ירושלים, תשמ"ט, עמ' תסה.

ברכת 'בורא פרי הגפן' וברכת אירוסין... והרב קורא הכתובה... ואחר כך אבי החתן או קרובו מברך. וכך מנהגו, הרב פושט הטלית ונותן לו והוא מתעטף ומברך על הצנצנת השניה ברכת 'בורא פרי הגפן' ומתחיל בשבע ברכות".¹³¹ באחד מציוריו המפורסמים של הצייר מ' אופנהיים, המתאר 'חופה' בחצר בית הכנסת בפראנקפורט דמיין כפי שהיתה נהוגה בימי נעוריו, נראה הרב מסדר הקידושין, כפי הנראה רבי צבי הירש הורוויץ בעל 'מחנה לוי' (-תקע"ז), מעוטף בטלית בעת הברכה. עוד היום נוהגים כן רבני אשכנז בעת שמסדרים קידושין.¹³²

בני קהילות הספרדים והפורטוגזים בהולנד ואנגליה נהגו אף הם שהרב המסדר את הקידושין מתעטף בטלית, בעוד שאצל הספרדים בני ארצות ערב אין נוהגין כן.¹³³ בארצות מזרח אירופה נשכח ענין עטיפת מסדר הקידושין בטלית, וכאשר אחד הרבנים בהונגריה "עשה הלכה למעשה והלביש טלית בשעת סידור קדושין", העיר לו רבי יעקב טננבוים בעל 'נהרי אפרסמון' (תקצ"ב-תרנ"ז) כי "הדבר תמוה בעיני העולם, המוני עם".¹³⁴

באשכנז הקפידו על טלית ביותר והעיד רבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב) כי אפילו "בכפרים שאין להם רק טלית אחד או ב'... זה שיש לו הוצאה והכנסה פושטו וחוזר ולובשו".¹³⁵ כל שכן שהיו עושין כן בקהילות הגדולות והחשובות. "מנהג פראנקפורט, שכל עושה מצוה לצורך הקריאה בתורה מתעטף בטלית, אף הנושא ספר תורה ב' או ג' בעת הקריאה, וכל שכן שאר מצות כהוצאה והכנסה והגבהה וגלילה, מלבד בתשעה באב שחרית שאין מתעטפים".¹³⁶ על כך הקפידו בקהילה זו עד השואה, ומי שלא התעטף בטלית מנעו ממנו את עשייתה של המצוה.¹³⁷

ולא בלבד באותה עיר ואם בישראל, פפד"מ, נהגו כן, אלא בכל קהילות אשכנז מקובל היה ש"כל שהוא עולה לתורה... וגם כשהוא מתכבד במצווה, כגון הוצאה והכנסה, או גלילה, עוטף טלית לכבוד התורה, לכבוד המקום ולכבוד הקהל".¹³⁸ ועוד בימינו בקהילות יוצאי אשכנז נזהרים להתעטף בטלית "כל מקבלי הכבודים, כהוצאה והכנסה ועליות בתענית ופתיחה

¹³¹ מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, סי' רל"א, עמ' לד-לט.

¹³² כגון מהרי"צ הלוי דינר שליט"א, ראב"ד דק"ק 'עדת ישראל' לונדון.

¹³³ רש"ט גאגין, חיי היהודים בקוטשין, לונדון תשי"ג, עמ' 62.

¹³⁴ שו"ת נהרי אפרסמון, אה"ע, סי' י"ט.

¹³⁵ מקור חיים, סי' ח' סעיף י"ד, קיצור הלכות.

¹³⁶ דברי קהלת, עמ' 45.

¹³⁷ Synagogen-Ordnung fuer die Gemeinde-Synagoge der Israelitischen Religionsgesellschaft in Frankfurt am Main, [Frankfurt a. M. 1927], Paragraph 12

¹³⁸ ממנהגי יהדות אשכנז, עמ' 6.

ל'אבינו מלכנו'".¹³⁹

טלית עולי התורה במנחה

על מנהג ותיקין נוסף שמרו באשכנז. עולי התורה ועוסקי המצוה בקריאת התורה של מנחה בשבת או תענית ציבור, אינם מסירים את הטלית מעליהם אחר גמר מצותם, כי אם נשארים מעוטפים עד אחר קדושה דש"ץ. מנהג זה היה מקובל בתפוצות אשכנז מני דורות, ורבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב) כתב עליו: "במדינות הללו... מי שיש לו מצוה בבית הכנסת במנחה בקריאת התורה, נשאר מעוטף בתפלת המנחה עד אחר הקדושה דש"ץ".¹⁴⁰

קל להבין טעמו של מנהג זה. עטיפת טלית אינה מדיני תפילת שחרית דוקא, ומצד חשיבות התפילה אין סיבה לחלק בין שחרית למנחה לענין טלית ותפילין, כפי שכתבו כמה פוסקים.¹⁴¹ זו הסיבה שבימי גורי האריז"ל (רצ"ד של"ב) נהגו בארץ ישראל ובכל מלכות ישמעאל להתעטף בטלית ולהתעטר בתפילין גם במנחה,¹⁴² על פי דרכו של האריז"ל עצמו.¹⁴³ בדורות האחרונים עדיין עשו זאת מקובלי 'בית אל' בירושלים,¹⁴⁴ חבריהם בקהילת 'בית יעקב' בחברון,¹⁴⁵ בודדים כמותם בקהילות ספרדיות שונות,¹⁴⁶ ובקהילות טורקיה, "בפרט בשבת, יחד כולם מתעטפים בציצית",¹⁴⁷ וכן כל הציבור

¹³⁹ הרב יעקב שטרנפלד, 'מנהגי ק"ק אהבת תורה', בתוך: ספר היוכל של קהילת 'אהבת תורה' בחיפה, חיפה תש"ן, עמ' 59.

¹⁴⁰ מקור חיים, סי' ל"ז סעיף א'.

¹⁴¹ עי' שו"ת רדב"ז, ח"ו, סי' ב' אלפים רע"ו; שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ל"ט, ק"ז; סידור הגר"א לרנ"ה הלוי, ח"ב, דף לד ע"ב, לקוטי דינים וביאורים, סעיף א'. אך עי' משך חכמה, בראשית יד, כג, שביקש למצוא רמז לכך שדוקא בשחרית מתעטפין בטלית.

¹⁴² סדר היום, סדר תפלת המנחה; של"ה ריש מסכת חולין; ר"י האן, יוסף אומץ, סי' תצ"א. ועי' שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' ל"ט; מג"א סי' ל"ז ס"ק ב'; ראשית חכמה, שער ג' פרק ו'; ר"מ פופרס, אור צדיקים, עמוד התפילה, סי' כ"ה אות ה'; אור הישר, מהד' ירושלים תשמ"א, עמ' רצא; הרב חיד"א, מורה באצבע, סי' ג' אות קכ"ה; שו"ת חיים שאל, ח"א, סי' א'; שו"ת רב פעלים, ח"ב או"ח, סי' ה'.

¹⁴³ שלחן ערוך של רבינו יצחק לוריא זלה"ה, ה' זמנים שמותר להזדווג, סעיף ה'.

¹⁴⁴ כף החיים, סי' י"ח ס"ק י"ב.

¹⁴⁵ מנהגי ק"ק 'בית יעקב' בחברון, מיסודו של הגר"א מני, ירושלים תשנ"א, סעיף כ"ו.

¹⁴⁶ בן איש חי, שנה א', פ' ויקהל, סעיף ו'; שם, שנה ב', פ' חיי שרה, סעיף ב'; שם, שם, פ' ויקרא, סעיף י"ח; שער המפקד, נא אמון תרס"ח, דפים ג ע"ב - ד ע"א.

¹⁴⁷ שו"ת לב חיים (פאלאג'י), ח"א, סי' צ"א, דף קכד טור ב'.

בקהילה הפורטוגזית באמשטרדם התעטף בטלית במנחה של שבת,¹⁴⁸ זאת על פי המבואר בספרי המקובלים כי "בשבת במנחה בעת אמירת 'ואני תפלתי' יתעטף בטלית".¹⁴⁹

יחידי סגולה באשכנז נהגו כן בימי רבי יעקב ריישר בעל 'שבות יעקב' (ת"ל תצ"ג),¹⁵⁰ ביניהם המתענים בערב ראש חודש.¹⁵¹ בכל תענית ציבור, שיש בה קריאת התורה, נהגו בימי רבי יואל סירקש בעל 'בית חדש' הב"ח (ת"ב) בכמה מקומות "שלו בשין טלית במנחה".¹⁵² בבית מדרשו של הגאון רבי אליהו מווילנא הגר"א (ת"ף-תקנ"ח) מידי יום ביומו היו "מתפללין מנחה בטלית ותפלין".¹⁵³ גם רבי נתן אדלר מפפד"מ (תק"ב-תק"ס) היתה תפילת מנחה שלו בטלית ותפלין,¹⁵⁴ וכן רבי עקיבא איגר (תקכ"ב-תקצ"ח) בכל יום "תפלת מנחה... התפלל מעוטף בטלית ותפלין".¹⁵⁵ סיפר רבי יעקב צבי כ"ץ בעל 'לקט קמח החדש' (-תשכ"ד): "ראיתי פעם אחת הגאון בעל 'חזון איש' שבא מעוטף בטלית במנחה להתפלל".¹⁵⁶ על פי זה הסביר הלכה: "הלובש טלית במנחה ושאר העולם אין לובש, אין בזה משום 'לא תתגודדו', שידוע לכל שהוא רשות, דאין חיוב ללבוש טלית... וראיתי פעם אחת הגאון בעל 'חזון איש' דבא מעוטף בטלית למנחה בשבת, הוא לבדו".¹⁵⁷

ברם, ברוב הארצות לא הנהיגו רבותינו עטיפת טלית גדול במנחה כדי שלא להטריח על הציבור. רבי יעקב עמדין (תנ"ח-תקל"ו) נקט לעצמו עמדת בינים בענין זה: "אין ההכרח גדול כל כך להצריך טלית לתפלת המנחה, דרחמי היא ואין בה חובת קריאה... ומיהת בשעה שיש קריאת התורה במנחה, בודאי אני מתעטף לכבוד התורה שניתנה במנוח ראש ובאימה, ומכל מקום איני מברך על העיטוף כלל, אם לא בשחר".¹⁵⁸

על כל פנים הנהיגו רבותינו שבאשכנז, כי מי שכבר התעטף בטלית מחמת קריאת התורה של מנחה, לא יפשוט אותה. ה'חות יאיר' מלמדנו שבארצות

¹⁴⁸ רש"ט גאגין, כתר שם טוב, ח"א, קיידאן תרצ"ד, עמ' ה; רי"צ כ"ץ, לקט הקמח החדש, סי' ח' ס"ק מ"ז.

¹⁴⁹ ר"מ פופרס, אור הישר, מהד' ירושלים תשמ"א, עמ' רצו.

¹⁵⁰ שו"ת שבות יעקב, ח"ב, סי' כ"ג.

¹⁵¹ שם, סי' כ"ד.

¹⁵² ב"ח או"ח סו"ס י"ח.

¹⁵³ מעשה רב, סי' ס"ג.

¹⁵⁴ תקנות רבי נתן מאז מפפד"מ, קובץ בית אהרן וישראל, גליון נא, שבט-אדר תשנ"ד, עמ' קלט.

¹⁵⁵ ר"ש סופר, חוט המשולש, תל אביב תשכ"ג, עמ' קפט.

¹⁵⁶ לקט הקמח החדש, סי' ח' ס"ק מ"ז.

¹⁵⁷ שם, סי' י"ח ס"ק ז'.

¹⁵⁸ מור וקציעה, סי' כ"ד, ד"ה אמנם. ועי' בסדורו 'עמודי שמים', אלטונא תק"ה, דף שצה ע"א, סעיף 9.